

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ НА ПОДІЛЛІ

Показано участь подільських землевласників у діяльності Київського товариства сільського господарства, зокрема простежено їх фінансову і організаційну допомогу. Крім того, висвітлено діяльність Деревчинського дослідного поля протягом всього часу його існування, розкрито значення чотирьох обласних з'їздів сільських господарів у м. Києві та Київської Всеросійської сільськогосподарської виставки для розвитку сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі.

Ключові слова: сільське господарство, землевласники, дослідна справа, Поділля.

Створення місцевих сільськогосподарських товариств було значним кроком у прагненні громадськості до консолідації зусиль щодо поліпшення аграрної сфери економіки, а подекуди (як для поляків-землевласників Правобережжя) можливістю суспільної самореалізації. Саме такі товариства були головним рушієм агрономічного прогресу у провінції. Вони, як правило, у союзі із земствами, утворювали переважну більшість дослідних установ Російської імперії, залишаючи далеко позаду державний сектор.

Лише з 1839 р. у Російській імперії почали з'являтися сільськогосподарські товариства, так звані «місцеві», діяльність яких поширювалася на губернію. Перше українське губернське галузеве товариство було створено у Полтаві у 1855 р. [1] Усього до 1861 р. у Росії було засновано 30 загальних та спеціальних (вузькофахових) товариств [2]. Значні зміни у цій сфері відбулись на початку ХХ століття. На 1911 р. в імперії нараховувалось 3 103 сільськогосподарських товариства. Як показують загальні відомості за 11 років (1900-1911 рр.) у Росії кількість товариств збільшилась майже в 10 разів – з 310 до 3103 [3]. Причинами таких змін першою чергою було реформування галузевого міністерства, спрощення процедури реєстрації товариств та появою «Нормального статуту» у 1898 році, за яким право дозволу на відкриття товариства надавалося місцевому губернаторові. На українських територіях, втім як і на території Росії, товариства розподілялися нерівномірно. Найбільша кількість сільськогосподарських товариств функціонувала у Полтавській губернії – 345. Загальна кількість сільськогосподарських товариств Новоросійського району дорівнювала 383. На Правобережжі на 1911 рік нараховувалось лише 55 сільськогосподарських товариств, що становило 1,8 % від загальної кількості товариств імперії.

За статутом основною метою сільськогосподарського товариства було сприяння завдяки просвітницьким та економічним заходам розвитку та удосконаленню сільського господарства і переробної промисловості [4]. Згідно з «Нормальним статутом» сільськогосподарські товариства мали право скликати з певною періодичністю зібрання, галузеві з'їзди, організовувати експедиції для різноманітних сільськогосподарських досліджень. Одним з найголовніших завдань товариств було напрацювання найбільш правильних способів ведення господарства шляхом організації дослідів із головними

сільськогосподарськими культурами, методами їх обробки та поширення найбільш продуктивних з них. Загалом, серед головних напрямів діяльності сільськогосподарських товариств були: організаційний, науковий, економічний, комерційний, освітній, просвітницький, видавничий. Для розвитку сільськогосподарської дослідної справи особливе значення мали такі напрями:

- створення у власних маєтках дослідних полів та станцій; обговорення на засіданнях передових здобутків у галузі культури землеробства; застосування у виробництві досвіду роботи дослідних закладів, нових методів ведення господарства та поширення цього досвіду серед господарів регіону;

- виконання хімічних, фізичних аналізів; робота насінневих складів, злучних пунктів, розплідників тощо;

- організація обстежень господарств регіону та зведення отриманих статистичних даних; організація з'їздів та нарад (за обов'язковою участю представників від міністерства та місцевої влади), результатом яких було прийняття певних рішень про зміни в організації культури землевпорядкування, ведення сільського господарства та ін.; організація виставок, конкурсів, випробувань знарядь праці та інших показових заходів, які сприяли поширенню передового досвіду та технологій серед господарів краю;

- організаційна діяльність зі створення навчальних закладів, де надавалась фахова аграрна освіта; сприяння розвитку сільськогосподарських знань у земських та парафіяльних школах, що знаходились у регіоні дії товариства;

- створення сільськогосподарських музеїв, організація читань, масових лекцій на актуальні для місцевості теми та проведення короткотермінових курсів;

- видання власних узагальнених праць, матеріалів та протоколів засідань, періодичних органів тощо.

Першу спробу заснувати товариство сільськогосподарських виробників для потреб Південно-Західного краю було зроблено ще у 1860 р., коли у Києві було утворено комітет з представників Київської, Подільської та Волинської губерній, які займалися питанням організації Сільськогосподарського товариства західних губерній [5]. Але через національно-визвольний рух польського населення утворення будь-яких об'єднань контролювалось владою, а їх легалізація призупинялась. Прикладом такої застережної поведінки може бути затримка до 1876 р. відкриття Київського товариства сільського господарства (далі – КТСГ) та до 1896 р. Подільського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (далі – ПТСГ) [6]. Тому піонером в організації сільськогосподарських науково-дослідних закладів, створених за участю громадської ініціативи, було Полтавське товариство сільського господарства (1865 р.), найдавніше місцеве галузеве об'єднання, що діяло на українських землях, які входили до складу Російської імперії. Членами цього об'єднання вперше детально розроблено проекти організації зразкової ферми, насінневого господарства, дослідної станції, програми дослідів з мінеральними добривам та інше, у 1884 р. організовано Полтавське дослідне поле. Про його значення для країни у 1922 році писав один з фундаторів вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи професор В. В. Вінер: «саме Полтавській програмі судилося відіграти

найважливішу роль у розвитку російської дослідної справи» [7]. До числа перших вітчизняних галузевих дослідних установ, створених за активної участі сільськогосподарських товариств, варто віднести й Мережу дослідних полів Харківського товариства сільського господарства (1880 р.).

Однорідність проблем землевласників стосовно інтенсифікації виробництва, необхідність спілкування, нагальна потреба у прийнятті загальних рішень, які б мали вплив на загальнодержавну економічну політику, досвід інших товариств обумовили заснування першого сільськогосподарського товариства Південно-Західного краю – Київського товариства сільського господарства. Саме цьому товариству належить ініціатива створення першої сільськогосподарської науково-дослідної установи для потреб як Подільської губернії, так і всього Правобережжя, Деревчинського дослідного поля. Відкриття та його успішне функціонування впродовж 10 років на території Поділля засвідчує той факт, що діяльність КТСГ хоча і була обмежена лише Київською губернією, але фактично поширювалась на весь Південно-Західний край. Адже впродовж 20 років товариство було єдиним галузевим об'єднанням у цьому регіоні. У різні часи свого існування воно об'єднувало у своїх лавах до 500 дійсних членів, які мешкали здебільшого у Київській, Подільській та Волинській губерніях.

Відгукнувшись на пропозицію завідувача відділу землеробства КТСГ, професора С. М. Богданова (1859-1920) про створення дослідних полів у краї, які мали на меті не тільки обслуговувати власне господарство, але й весь південно-західний регіон, барон Аріст Маас (Маас), німець за походженням, – один із членів КТСГ, власник Деревчинського маєтку, що знаходився в Ямпільському повіті Подільської губернії, виділив ділянку під дослідне поле [8]. Саме завдяки цій події барон Маас увійшов в історію агрономії як організатор першої галузевої дослідної установи для потреб Правобережної України. В організації діяльності закладу можна знайти аналогію із діяльністю Імператорського Вільного економічного товариства та Харківського товариства: ініціатива належала вченому, а здійснення відбулося тільки завдяки приватним особам.

На засіданні відділення землеробства КТСГ від 21 лютого 1888 року були вироблені загальні основи та план організації дослідів на полях товариства та сформовано комісію для розробки програми дослідних полів товариства у складі членів відділу землеробства товариства: С. М. Богданова, А. І. Деєва та І. І. Паншина [9]. Дослідне поле проіснувало впродовж 1888-1898 рр. За фінансової підтримки власника та Департаменту землеробства, яке із 1900 р. виділяло на утримання установи щорічну субсидію у розмірі 300 руб.

Особистий контроль за облаштуванням поля та аналізом результатів дослідів взяв на себе професор С. М. Богданов. Завідувачами дослідного Деревчинського поля були в різні роки: видатний працівник дослідної справи Володимир Григорович Ротмістров (1866-1941), тоді ще студент університету Святого Володимира, випускники Новоолександрійського інституту сільського господарства та лісництва К. Валіцький, О. Горбатовський, а з 1895 року і до закриття полем завідував Ф. Л. Любанський. Деревчинське поле було своєрідним полігоном для подальшого удосконалення агрономічних знань науковців, що працювали в цій установі. В. Г. Ротмістров очолив Одеське

дослідне поле, відкрите у 1895 р., Ф. Л. Любанський став секретарем ПТСТГ та редактором його часопису.

Початковий розмір поля сягав 22 десятини, що були правильної прямокутної форми. Ділянку було розбито по довжині на три складових. На першому полі була запроваджена 8-мипільна сівозміна, на другому – 7-мипільна та третьому – поза сівозмін для вирощування нових рослин чи сортів. Перше поле призначалось для контролю даних щодо вивчення різних сортів цукрового буряку, випробувань сортів озимої пшениці та вивчення питань щодо добрив. Друге – призначалось для спостереження за дією різних прийомів обробітку та догляду за рослинами. Порядок сівозмін та розподіл культур на ділянках зберігався впродовж багатьох років сталим, з деякими змінами, які вводились в план щорічних робіт завідувачами дослідних полів.

Програма Деревчинського дослідного поля не мала розробленого стійкого характеру і послідовно висувала для вирішення певні питання, що цікавили на той час великих землевласників Південно-Західного краю. У програму було внесено дослідження впливу добрив, обробіток ґрунту, інших агротехнічних прийомів на врожайність буряку цукрового, зернових та трав. Проводились досліді з різними сортами місцевих та іноземних сільськогосподарських рослин. За визначенням В. В. Вінера, програма Деревчинського поля «значною мірою повторювала досліді, вперше організовані Харківською мережею дослідних полів А.Є. Зайкевича». В обох програмах розглядалися питання цукробурякової культури як головної і найбільш стійкої культури зазначеного регіону України.

Перебування В. Г. Ротмістрова на посаді завідувача дослідного поля відзначається ретельністю спостережень, які він подавав на розгляд наукової громадськості у вигляді фенологічних таблиць. Однак у зв'язку з тим, що методика ведення дослідної справи на вказаному полі довгий час відпрацьовувалась, деякі дані дослідів мали лише методологічне значення. Так, до 1895 р. у програмі дослідного поля була відсутня контрольна ділянка, тому отримані результати можна було застосовувати лише, враховуючи велику кількість застережень. Саме ними переповнені всі звіти В. Ротмістрова. Недосконалість методики польового досліді кінця 80-х початку 90-х рр. XIX ст. нівелює велику частину виконаної роботи. Проте, незважаючи на недоліки дослідів того часу, вони мали величезне значення для розвитку агрономії України та Поділля зокрема.

Зважаючи на головну спеціалізацію подільського регіону, однією з провідних сільськогосподарських культур, на дослідження якої були спрямовані зусилля вчених установи впродовж усіх років його функціонування, був цукровий буряк. Вивчалось його місце у сівозміні, аналізувався вплив попередників на врожаність, сортовипробувальні досліді, де особливу увагу приділяли вітчизняним сортам. Порівнювалися показники врожайності за різними критеріями: кількість коренів на одну десятину, їхня вага та цукристість. Як результат проведених дослідів над ознаками крони цукрового буряку В. Г. Ротмістров, а згодом і Ф. Л. Любанський дійшли висновків щодо залежності цукристості кореня від розмірів листя. Було доведено, що підгортання цукрового буряку викликає депресію в його урожайності.

Головним напрямом дослідних робіт було вивчення питання ефективності застосування добрив. Завдання, яке ставилось професором С. М. Богдановим на цьому дослідному полі, було випробовування методу сидерації. Саме тут, вперше на українських землях, застосовувався люпин та червона конюшина як ефективне органічне, так зване «зелене» добриво. Спостерігалася дія штучних добрив та різне їхнє співвідношення на врожайність сільськогосподарських культур. Новим напрямом у програмі Деревчинського поля були дослідні вапнуванням, гіпсуванням із фосфоритовими добривами під зернові, горох, конюшину.

Проводилися й дослідні з культурами, що входили у бурякову сівозміну. Упродовж роботи дослідного поля випробовувалася придатність різних сортів пшениці озимої, жита озимого, вівса, кукурудзи та провадилися дослідження способів посіву та застосування добрив під ці культури. Також здійснювалися випробовування з огляду на економічну придатність інших сільськогосподарських рослин: конюшини, проса, льону, канаркового насіння, вики, кунжуту та інших з внесенням під них різних добрив.

Проводилися спостереження агрокультурного спрямування: впливу ширини та строків сівби на врожай. Уперше ставилися дослідні, за яких спостерігався вплив строків сівби та вологості насіння. Щодо догляду за ярими було зроблено висновки, що прикочування посівів веде за собою зниження урожайності зерна.

Новими були й дослідні з просом та олійними культурами: озимим рапсом, льоном, маком. Крім дослідів із сортами рослин, різноманітними добривами, способами сівби та іншого, досліджувався вплив посівного матеріалу цукрового буряку на його культурну вартість, ділення висадків на урожайність бурякового насіння.

Більшість дослідів виконувалися однократно чи протягом 2-3 років. Короткостроковість проведення дослідів визначає поспішність висновків. Отже, такі висновки, навіть на той період, не могли вважатися надійними і рекомендованими до застосування. Крім того, економічний бік застосування добрив, вартість робіт теж залишався не висвітленим, що значно применшувало практичне значення дослідної роботи у цій установі [10].

Результати Деревчинського поля публікувалися щороку окремими звітами [11] у журналі КТСТГ „Земледелие”. На 5-ти та 10-тирічні ювілеї установи друкувались окремі збірки із висновками дослідних робіт [12]. Крім того, кошти, що виручалися із продажу щорічних звітів дослідного поля, були спрямовані на створення та фінансове забезпечення фонду щодо влаштування дослідних полів КТСТГ.

Детальний аналіз щорічних звітів, які видавались за результатами діяльності на Деревчинському полі, свідчить про наукову розробку практичних питань. У перших п'яти перших випусках звернено увагу на сорти та вибір найбільш рентабельних для наведеного регіону рослин, рекомендувались певні види добрив, способи удобрення та посіви, обробіток ґрунту та способи травосіяння, сортимент промислових рослин та догляд за ними. Шостий звіт відрізняється від попередніх тим, що окремо звертається увага на розвінчування міфів щодо догляду за певними сільськогосподарськими культурами. Сьомий випуск присвячений питанню хвороб рослин

мікологічного походження. Варто зазначити, що лише з 8-го випуску у звітах звертається увага на метеорологічні умови того чи іншого року, що становило велику прогалину в аналізі даних дослідного поля. Велась окрема рубрика «З робочої кімнати», де розміщувались практичні поради для господарів. Поряд із виданням звітів, виходили друком окремі монографії, присвячені тим чи іншим проблемам, які вивчались на дослідному полі.

Деребчинське дослідне поле впродовж свого існування набуло неабиякої популярності та розголосу серед широкого кола господарів на науковців того часу. Адже ця установа повністю відповідала ознакам наукової: по-перше, її діяльність відбувалася за спланованою фахівцями програмою; по-друге, наукова значущість установи була визнана Департаментом землеробства, про що свідчить надання фінансових асигнувань; по-третє, фахівці, що очолювали роботу, складали щорічні звіти.

Але наявність одного дослідного поля у Південно-Західному краї безперечно не задовольняла потреби всього регіону. Тому КТСГ здійснювало кілька разів спроби створити мережу дослідних полів, які б діяли на території трьох південно-західних губерній. Для розробки повної програми дослідів було створено комісію у складі С. М. Богданова, Б. В. Виджги, В. Г. Ротмістрова, О. О. Горбатовського, Ф. Л. Любанського і Р. М. Лемке [13]. Було навіть прийнято рішення про організацію у 1897 р. спілки дослідних станцій, полів та лабораторій Південно-Західного краю, ініціатором якої став Здислав Кипріанович Янушевський, завідувач Плісково-Андрушівської дослідної станції графа Б. С. Тишкевича, та розроблено програму спілки на 1898 рік, згідно з якою за кожною установою, що входила до її складу, закріплювався окремий напрям досліджень. Для потреб всього Правобережжя КТСГ ще у 1885 р. ініціювало створення сільськогосподарської хімічної лабораторії [14]. Вже у 1889 р. така установа почала діяти на базі університету Святого Володимира під керівництвом професора С. М. Богданова та у 1898 р. з'явилась інша, передана у відомство товариства графом Б. С. Тишкевичем, що працювала на його дослідній станції у маєтку Плісково-Андрушеві Липовецького повіту Київської губернії. Вона була однією з найкраще обладнаних галузевих дослідних установ Правобережної України.

Товариство ініціювало значну роботу щодо вивчення та поліпшення стану тваринництва Київської, Подільської та Волинської губерній. Було неодноразово проведено загальні збори під головуванням КТСГ, які об'єднали земських спеціалістів та представників сільськогосподарських товариств трьох губерній. Зокрема, член товариства, професор Політехнічного інституту Устьянцев уперше на загальному засіданні відділу тваринництва КТСГ 2-4 березня 1913 р. порушив питання обстеження стану галузі в Подільській губернії [15]. За результатами засідання було створено окрему комісію з метою розгляду програми обстеження. Були вироблені спільні дії шляхом кооперації сил сільськогосподарських товариств Південно-Західного краю з Харківським Товариством сільського господарства та Центральним Товариством сільського господарства Царства Польського для регулювання м'ясної торгівлі, запозичуючи досвід громадських об'єднань Австро-Угорщини та Німеччини. Було також створено

Південноросійську родовідну книгу. КТСГ створило при відділі тваринництва т. зв. «змішаний» комітет, куди входили фахівці товариства та швейцарських об'єднань скотарів для закупівлі породистих тварин. А з 1913 р. започатковано відкриття контрольних союзів із годівлі тварин [10].

З метою поширення передового досвіду з 1884 р. спеціальна комісія почала досліджувати стан сільського господарства на території Південно-Західного краю. У зв'язку із обмеженістю фінансових ресурсів товариства було проведено лише перший етап цієї роботи – вивчення передових господарств краю. За результатами робіт було підготовлено та опубліковано лише перший випуск “Трудов по описанию имений” Південно-Західного краю за редакцією Д. І. Піхно. Головним критерієм для обстеження була не площа землеволодіння чи розмір капіталовкладень, а рівень інтенсивності господарств. З трьох обраних підприємств два було із Подільської губернії: Дербчинське барона Ар. Маса та Калинівське – Л. Ф. Валькова.

Складовою частиною діяльності товариства також була робота практичного характеру: влаштування конкурсів та випробувань знарядь праці та добрив; організація діяльності виставок та з'їздів сільських господарів та інше. Виставка 1897 р. привернула увагу громадськості не тільки завдяки масштабності її організації (її бюджет становив 371 тис.крб., а відвідувачів було нараховано до 500 тис. чол.), але й представленими на ній учасниками. За числом експонатів вона перевищувала на той час всі обласні виставки країни (1733 експонати). Велику кількість з числа учасників становили подільські аграрії. Лише серед нагороджених золотими медалями були вже відомі організатори дослідної справи на Поділлі – Б. С. Старорипинський, Ар. Мас, Л. Вальков, М. П. Балашов, Ф. К. Потоцький, Е. С. Маньковський, князь А. Є. Гагарін. Окремі павільйони мало насінневе господарство К. Буцинського та М. Лонжинського в Немерчі. Однак головною метою виставки було не лише змагання чи преміювання результатів найбільш успішної та продуктивної діяльності в галузі, а також просвіта населення у питаннях агрономії, спонукання громадськості до активної позиції. Під час проведення цього заходу було скликано 11 з'їздів з різних галузей сільського господарства [16], які сприяли консолідації суспільної думки щодо вироблення ефективних заходів з поліпшення галузі.

Загалом, починаючи із 1890 р., КТСГ провело чотири обласних з'їзди сільських господарів у м. Києві, де обговорювались нагальні питання. Адже саме такі заходи накреслюють основні напрями роботи для подальшого поліпшення галузі. «І якщо Перший з'їзд у практичному відношенні лише позначив шляхи майбутніх заходів, то у питанні об'єднання господарів краю, зародження між ними духу солідарності, духу усвідомлення спільності інтересів, з'їзд досяг прямих позитивних результатів» [17]. Найактуальнішими питаннями, які обговорювались учасниками зібрання та потребували розробки стратегії їх вирішення були організація дослідної станції для потреб Південно-Західного краю, проведення повітових з'їздів, сприяння появі малих сільськогосподарських товариств та гуртків, засоби боротьби із шкідниками та агротехнічні прийоми. З-поміж учасників з'їзду були відомі господарі-новатори Подільської губернії, блискучі промови яких увійшли до збірки праць з'їзду. Серед них варто назвати

Брутона та Сигизмунда Старорипинських, Ч. С. Старжи-Якубовського, І. Є. Овсінського та О. Горбатовського, які презентували свої досягнення.

Програма Другого Київського з'їзду була набагато ґрунтовнішою, у ній порушувалось питання агрономічної освіти та науки, державного фінансування агрономічної допомоги населенню, статистики у сільському господарстві, ефективності застосування добрив. Серед авторів доповідей, які увійшли до збірки праць, підготовленої за результатами з'їзду, майже половину становили подільські фахівці дослідної справи. У своїй промові В. Ротмістров ініціював створення союзу насінневих господарств Південно-Західного краю з метою здешевлення насіння, А. К. Станкевич та О. Горбатовський, які підготували серію виступів, доповідали про ефективність використання агрокультурних прийомів та місце різних сільськогосподарських культур у сівознах, Ф. Л. Любанський порушив питання раціонального удобрення.

Вагомою подією в житті українських губерній була Київська Всеросійська сільськогосподарська виставка 1913 р., що мала загальноімперський статус, та з'їзд, який відбувся в її форматі. Робота комісій та комітетів КТСГ, які готували ці заходи, дуже переконливо демонструє роль громадських ініціатив у просуванні агрономічних інновацій у маси споживачів – сільських господарів. Подільський регіон на секції землеробства представляли І. А. Лец-Запартович зі своїм виступом, присвяченим питанню вивчення сортів злакових культур Подільської губернії та Е. Ю. Заленський, про методи селекції та досягнуті результати в Немерчанському насінневому господарстві. Подільські фахівці із сільського господарства були Активними учасниками секції садівництва та городництва, в межах якої було заслухано доповідь А. М. Барановського, що звітував про діяльність відділу садівництва Подільського товариства сільського господарства, та А. К. Станкевича – про оригінальні методи вирощування плодкових саджанців. Загалом Подільську губернію на виставці представляло ПТСГ із власним павільйоном, де були представлені всі відділи товариства у вигляді звітів, праць, що ілюстрували його наукову та практичну діяльність.

Виставка продемонструвала не тільки успіхи, але й значні недоліки деяких галузей сільського господарства Подільської губернії. Представники Союзу скотарів, який представляв цю галузь, хоча й отримали певні нагороди (2 золоті, 13 срібних та 7 бронзових медалей, почесний відгук та похвальний лист) , але загалом їх експонати були визнані найгіршими щодо показників годівлі. Під час аналізу роботи відділу тваринництва ПТСГ після 1913 р., маємо змогу простежити, якого колосального досвіду набули подільські фахівці на Всеросійській виставці [10].

Література

1. Агрономическая помощь в России / Департамент Земледелия ; под ред. В. В. Морачевского. – Пг. : тип. В. Ф. Киршбаума, 1914. – С. 105.
2. Общества сельскохозяйственные // Энциклопедический словарь / сост. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1900. – Т. XXIX, Кн. 57. – С. 416.
3. Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах. Год первый., Ч. I.: Адрес – календарные сведения к весне 1911 г. / ГУЗ и З. Департамент земледелия; под ред. В. В. Морачевского. – СПб., 1911. – С. XIX.

4. Нормальный устав для местных сельскохозяйственных обществ. – Могилев-Подольск, 1914. – С.1.
5. ЦДАК України. – Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского, Волынского генерал-губернатора. 1832–1914 pp. – оп. 38. – Спр. 881. Отчет генерал-губернатора за 1862 г., 1862 г., арк. 30.
6. ЦДАК України. – Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского, Волынского генерал-губернатора. 1832–1914 pp. – оп. 52. – Спр. 111. Переписка о разрешении на открытие Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности 1873–1876., арк. 23.; ЦДАК України. – Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского, Волынского генерал-губернатора. 1832-1914 pp. – оп. 626. – Спр. 89. Дело об учреждении Винницкого общества сельского хозяйства 27.01.–21.02.1896., арк. 2.
7. Винер В. В. Сельскохозяйственное опытное дело: (Краткий исторический очерк и обзор программы русских сельскохозяйственных опытных учреждений, 1840-1910 гг.): Лекции, читанные на курсах по с.-х. опытному делу при Петровской с.-х. Академии. / В. В. Винер – М. : Изд-во Наркомзема “Новая деревня”, 1922. – С. 36.
8. ЦДАК України. – Ф. 731. Киевское общество сельского хозяйства. 1888–1918 pp. – Оп. 1. – Спр. 1. Протоколы заседаний, 1888 р., арк.9-11.
9. Ротмистров В. Дербчинское опытное поле бар. Ар. Ар. Маса. / сост. В. Ротмистровым, изд. бар. Ар. Ар. Маса. – К. : высочайше утвержденное тов-во печатного дела и торговли И. Н. Кушнерев и Ко в Москве. Киевс. Отд., 1889. – Вып. 1. 1888. – С. 71-73.
10. Корзун О. В. Становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / О. В. Корзун; відпов. ред. В. А. Вергунов. – К., 2011. – С. 104-105; порт., фото – (Історико-бібліографічна серія “Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії”. Кн. 51).
11. Дербчинское опытное поле бар. Ар.Ар. Маса. Вып. I–X. 1888 – 1898 гг. – К., 1889–1898.
12. Любанский Ф. Обзор 5-тилетней деятельности Дербчинского опытного поля бар. А. А. Маас. / Ф.Любанский. – М. : т-во скоропеч. А. А. Левенсон, 1895. – 86 с.
13. Богданов С. М. Об организации опытных полей в Юго-Западном крае / С. М. Богданов // Земледелие. – 1887. – № 2. – С. 25–27.
14. Протокол заседания Совета от 13.12.1885 г. // Земледелие. – 1886. – №46. – С. 18.
15. Любанский Ф. Соповещание по животноводству / Ф. Любанский // Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. – 1913. – № 3. – С. 20–24.
16. Осадчий Т. И. Съезды сельских хозяев во время Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставки. / Т. И. Осадчий – К. : тип. П. Барского, 1897. – 19 с.
17. Труды первого Киевского областного сельскохозяйственного съезда. / И. М. Рева. – К. : Петра Барского, 1890. – С. 5.

Шуфрич Н. И. Деятельность Киевского товарищества сельского хозяйства в становлении и развитии сельскохозяйственного опытного дела на Подолии.

Показано участие подольских землевладельцев в деятельности Киевского товарищества сельского хозяйства, а именно прослежено их финансовую и организационную помощь. Кроме того, освещена деятельность Дербчинского опытного поля на протяжении всего времени его существования, раскрыто значение четырех областных съездов сельских хозяев в г. Киеве и Киевской Всероссийской сельскохозяйственной выставки для развития сельскохозяйственного опытного дела на Подолии.

Ключевые слова: сельское хозяйство, землевладельцы, исследовательское дело, Подолье.

Випуск 33

Shufrich N.I. The activity of the Kiev Society of Agriculture in the development of agricultural research in Podillya.

This paper shows the participation of Podillya landowners in the Kiev Society of Agriculture, including financial and organizational assistance. In addition, the activity of Derebchynskiy research field during the whole period of its existence is observed, disclosed the value of four regional conventions of farmers in Kyiv and Kyiv All-Russian Agricultural Exhibition for the development of agricultural research in Podillya.

Key words: *agriculture, landed interests, research business, Podillya.*

Шуфрич Нестор Іванович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник сектору наукознавства Центру історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
28.12.2011